

Пузирьов М. С.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ
Державної кримінально-виконавчої служби України
Академії Державної пенітенціарної служби України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

FOREIGN EXPERIENCE OF APPLYING CONDITIONAL RELEASE FROM SERVING A PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF LIBERTY FOR A FIXED TERM AND PERSPECTIVES FOR ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

У статті виокремлено такий аспект зарубіжного досвіду застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як обов'язкова вимога відшкодування особою шкоди, заподіяної злочинцем, за який її було засуджено. За результатами проведеного дослідження посилено аргументи щодо перспектив впровадження такого зарубіжного досвіду в Україні.

Ключові слова: зарубіжний досвід, умовно-дострокове звільнення, позбавлення волі на певний строк, відшкодування шкоди.

В статтю виділено такий аспект зарубіжного досвіду застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, як обов'язкове вимога відшкодування особою шкоди, заподіяної злочинцем, за яке воно було засуджено. По результатам проведеного дослідження посилені аргументи щодо перспектив впровадження такого зарубіжного досвіду в Україні.

Ключевые слова: зарубежный опыт, условно-досрочное освобождение, лишение свободы на определенный срок, возмещение вреда.

The article outlines such an aspect of foreign experience of applying conditional release from serving a punishment in the form of deprivation of liberty for a fixed term, as an obligatory requirement for a person to indemnify damages caused by a crime for which he/she was convicted. According to the results of the study, arguments regarding perspectives of implementing such foreign experience in Ukraine have been strengthened.

Key words: foreign experience, conditional release, deprivation of liberty for a fixed term, indemnification.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку науки кримінально-виконавчого права не може обійтися без порівняльно-правових досліджень відповідних галузевих інститутів, адже у зарубіжному досвіді виконання покарань можна віднайти «раціональне зерно», котре в подальшому може утворити «резерв» для удосконалення як кримінально-виконавчого законодавства України, так і практики діяльності органів і установ виконання покарань.

Крім того, вивчення й упровадження позитивного зарубіжного досвіду у кримінально-виконавчій сфері нині перебуває на порядку денному Міністерства юстиції України, котре (як правонаступник Державної пенітенціарної служби України) здійснює реформування кримінально-виконавчої системи з урахуванням позитивних вітчизняних і зарубіжних надбань.

Зважаючи на вимоги до обсягу наукової статті, у цій публікації нами буде здійснено аналіз деяких аспектів зарубіжного досвіду застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та окреслено перспективи його впровадження в Україні.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема Л.В. Багрій-

Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, Є.М. Бодюла, М.Я. Гуцуляка, О.В. Дашенко, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, О.О. Житного, І.І. Журової, Д.В. Казначеевої, О.О. Книженко, О.Г. Колба, Н.В. Коломієць, В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьєва, О.С. Міхліна, А.А. Рибянцева, А.В. Савченка, А.Ф. Сизого, В.В. Скибицького, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, Ю.М. Ткачевського, В.М. Трубникова, П.В. Хряпінського, С.В. Царюка, І.С. Яковець, С.С. Яценка та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виробленні науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення окремих напрямів застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Результати дослідження. За результатами проведеного дослідження встановлено, що вітчизняний міжгалузевий заохочувальний інститут – умовно-дострокове звільнення від відбування покарання – у західноєвропейських країнах має назву «conditional release», у США – «parole».

У пострадянських країнах назва цього інституту збігається з вітчизняним аналогом. Водночас різняться підстави його застосування до засуджених. Детально про зарубіжний досвід визначення фор-

мальної та матеріальної підстав цього виду звільнення; зміст та види обов'язків, які можуть накладатися на умовно-дostroково звільненого під час невідбутої частини покарання; порядок здійснення контролю за умовно-дostroково звільненими особами під час невідбутої частини покарання йдеться у низці сучасних наукових праць [1, с. 38–70; 2, с. 24–34].

У цій публікації ми хочемо звернути увагу на важливий аспект зарубіжного пенітенціарного досвіду (який відсутній у законодавстві України) – обов'язкову вимогу відшкодування особою шкоди, заподіяної злочином, за який її було засуджено.

Проведеним компаративним дослідженням установлено, що така практика наявна у Франції, Молдові, Латвії, Австрії, Сан-Маріно, Швейцарії, Естонії.

Так, Кримінальний кодекс (далі – КК) **Франції** містить ст. 132-59 «Про звільнення від покарання», в якій закріплено, що звільнення від покарання можливе тоді, коли виправлення (ресоціалізація) винного досягнуто, *заподіяні збитки відшкодовані*, а порушення, яке є наслідком діяння, припинилось (курсив наш. – М.П.) [3].

У ч. 1 ст. 91 КК **Молдови** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

У ч. 1 ст. 91 КК **Франції** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

У ч. 1 ст. 91 КК **Молдови** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

У ч. 1 ст. 91 КК **Франції** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

У ч. 1 ст. 91 КК **Молдови** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

У ч. 1 ст. 91 КК **Франції** передбачено, що до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, *повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином*, за який особу було засуджено, яка брала участь і не відмовлялася від участі відповідно до положень ст. 253 Виконавчого кодексу в оплачуваній або нео-плачуваній праці з прибирання або благоустрою пенітенціарної установи та її території, з поліпшення комунально-побутових та медико-санітарних умов тримання, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від покарання, якщо судова інстанція визнає можливим виправлення засудженого без повного відбування покарання. При цьому таку особу може бути повністю або частково звільнено і від додержавної служби (курсив наш. – М.П.) [4].

Ще більш ліберально в рамках наявності досліджуваного зобов'язання це питання врегульовано в КК **Австрії**, у § 51 якого передбачено, що засуджений *може бути зобов'язаний відшкодувати власними силами збитки*, коли це необхідно для виконання покарання з метою протидії вчиненню злочинних діянь іншими особами (курсив наш. – М.П.) [6, с. 99].

КК **Сан-Маріно** у ст. 140 однією з підстав умовно-дostroкового звільнення від покарання перед-

бачає відшкодування майнових збитків, фізичної або моральної шкоди, або повернення майна, яким винний заволодів [7].

В іншій європейській країні – **Швейцарії** – у зв'язку з дostroковим звільненням орган, що виконує покарання, може призначати іспитовий термін від шести місяців до трьох років та дати вказівки щодо поведінки особи (зокрема щодо навчання, професії, місця перебування, відмови від вживання алкогольних напоїв, *відшкодування збитків у певний строк* (п. 1 абз. 3 ст. 91 КК Швейцарії) (курсив наш. – М.П.) [8, с. 143]. Отже, законодавець цієї країни допускає відшкодування шкоди після звільнення особи від відбування покарання за досліджуваною підставою.

Такий порядок передбачено і в КК **Естонії**, де суд, установлюючи нагляд за умовно-дostroково звільненою особою під час невідбутої частини покарання, може покласти на неї обов'язок відшкодувати завдану злочином шкоду у термін, установлений судом [9].

Підхід, за яким під час установлення нагляду за умовно-дostroково звільненою особою під час невідбутої частини покарання на неї судом може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану злочином шкоду у встановлений термін, відповідає абз. 2 п. 8 Рекомендації N Rec (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про умовно-дostroкове звільнення» [10].

Водночас, як впливає із наведених вище прикладів побудови кримінально-правових норм, не всі європейські країни сприймають зазначені рекомендації та закріплюють обов'язок засудженого відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, у разі застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання. Заразом аналіз вітчизняного законодавства вказує, що ні КК України, ні Кримінальний процесуальний кодекс України, ні Кримінально-виконавчий кодекс (далі – КВК) України такого обов'язку засудженого не передбачають.

На окреслену проблему ще у 2013 р. звернула увагу І.І. Журова у кандидатській дисертації «Виконання органами і установами Державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання», наголосивши на необхідності запозичення французького досвіду у сфері правового регулювання звільнення від відбування покарання [11, с. 58].

Окрім того, поіменованою дослідницею наведено й власні судження на цей рахунок, у котрих міститься «раціональне зерно».

Так, І.І. Журова пропонує закріпити в КК України концептуальний підхід – за загальним правилом (за винятком випадків неможливості подальшого виконання покарання) звільнення від відбування покарання має застосовуватися лише тоді, коли мету виправлення засудженого, запобігання з його боку нового злочину досягнуто, заподіяний збиток відшкодований і коли звільнення не суперечить вимозі справедливості та меті загального запобігання злочинам [11, с. 58].

Окрім вироблення вказаних концептуальних напрямів удосконалення закону про кримінальну відповідальність, дослідниця, спираючись на результати анкетування 200 співробітників органів і установ виконання покарань, запропонувала (і цю пропозицію підтримало 37% респондентів) закріпити на рівні нової (четвертої) частини ст. 6 КВК України (як додатковий критерій оцінки поведінки засуджених) дії, які свідчать про активну позитивну позицію засудженого (публічне розкаяння і письмові вибачення потерпілому, часткове або повне відшкодування завданої шкоди) (курсив наш. – М.П.) [11, с. 126–127].

Наведене положення, а також вищенаведений зарубіжний досвід, наводить на думку про те, яким має бути обсяг відшкодування на момент застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання: повним або частковим?

Ми переконані, що відповідь на це запитання лежить у площині реалізації таких принципів кримінально-виконавчого законодавства: справедливості, гуманізму, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Тому погоджуємося із судженням вітчизняних учених-пенітенціаристів (О.І. Богатирьової, І.І. Журової, О.В. Лісіцкова), що засуджені, які відбувають покарання в органах і установах виконання покарань і матеріали яких подаються до суду на застосування умовно-дostroкового звільнення, диференціюються за матеріальним статком. І тому одні категорії засуджених на час судового розгляду справи про умовно-дostroкове звільнення повністю погасили цивільний позов у кримінальному провадженні, а інші – ні. І суд в останньому випадку робить висновок про недосягнення засудженим (незважаючи на позитивну характеристику від адміністрації органу чи установи виконання покарань) ступеня виправлення «довів своє виправлення».

На думку названих учених, у такий спосіб порушуються принципи законності, справедливості, гуманізму кримінально-виконавчого законодавства, оскільки, виходячи з ч. 1 ст. 6 КВК України, виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. І чинне законодавство у жодній нормі не ставить досягнення певного ступеня виправлення у залежність від певних грошових ознак, як-от об'єктивна неможливість задовольнити цивільний позов у повному обсязі на момент подання до суду матеріалів на умовно-дostroкове звільнення [12, с. 113].

Ураховуючи наведені судження, схвально оцінюємо пропозицію О.І. Богатирьової, І.І. Журової, О.В. Лісіцкова щодо доповнення чинного законодавства такими нормами: 1) ч. 4 ст. 539 Кримінального процесуального кодексу України абзацом такого змісту: «Часткове відшкодування завданої злочином шкоди не може бути підставою для відмови

в умовно-дostroковому звільненні від відбування покарання. У такому разі суд вправі покласти на особу, звільнену від відбування покарання, обов'язок попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого. Виконання зазначеного обов'язку не звільняє особу від подальшого відшкодування шкоди у термін, визначений рішенням суду»; 2) ч. 3 ст. 154 КВК України абзацом такого змісту: «Після умовно-дostroкового звільнення засудженого від відбування покарання збитки, не відшкодовані ним за цивільним позовом по кримінальній справі, можуть бути стягнені за рішенням суду у встановленому законом порядку» [12, с. 113–114].

Зазначимо, що доцільність указаних пропозицій підтверджується й результатами емпіричного дослідження, наведеними в кандидатській дисертації І.І. Журової. Так, на відшкодування шкоди, завданої злочином, як на обов'язкову умову умовно-дostroкового звільнення, вказало 66 (33%) респондентів – співробітників органів і установ виконання покарань [11, с. 209].

Під час нашого дослідження ми вирішили посилити результати, отримані І.І. Журовою у 2013 р.

У період 2013–2017 рр. респондентами в нашому дослідженні виступили 90 учених м. Києва, Харкова, Дніпра, Одеси, Львова, Запоріжжя, Івано-Франківська, Чернігова, які досліджують проблеми пенітенціарної науки та пов'язаних із нею галузей, а також 800 практичних працівників правозастосовних і правозахисних інституцій України (окрім Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей), із них персонал органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України (480 осіб), судді (110 осіб), прокурори (70 осіб), адвокати (140 осіб).

Зазначеним категоріям учених і практиків було запропоновано висловити думку з таких питань: 1) «Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо закріплення в законодавстві України обов'язку засудженого відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, у разі застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання?»; 2) «Якщо Ви підтримуєте цю пропозицію, який обсяг відшкодування є достатнім на момент застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання: а) повне відшкодування; б) часткове відшкодування (зі збереженням обов'язку повного відшкодування після звільнення)?».

Отримані результати засвідчили, що: 1) 82,2% учених і 91,4% практичних працівників підтримало пропозицію щодо закріплення в законодавстві України обов'язку засудженого відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, у разі застосування умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання; 2) у межах тих, хто підтримав вказану пропозицію, 39,2% учених і 41,6% практиків висловилися за часткове відшкодування (зі збереженням обов'язку повного відшкодування після звільнення) заподіяної злочином шкоди.

Висновки. Отже, проведений аналіз окремих аспектів зарубіжного досвіду застосування умовно-

дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк із позицій перспектив його впровадження в Україні, вивчення наявних у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права теоретико-прикладних досліджень зазначеного заохочувального інституту, а також власні (й інших учених-пенітенціаристів) емпіричні дослідження засвідчили доцільність закріплення в законодавстві України обов'язку засудженого відшкодувати (повністю або частково) шкоду, заподіяну злочинцем,

у разі застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Реалізація зазначеної пропозиції стане на лише черговим кроком на шляху практичної реалізації принципів кримінально-виконавчого законодавства, а й стимулюватиме залучення засуджених до суспільно корисної праці (як дієвого антикриміногенного фактора), стабілізуватиме криміногенну обстановку не лише в органах і установах виконання покарань, а й у суспільстві загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дашенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 230 с.
2. Казначесва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 205 с.
3. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сб. законодательных материалов / под ред. И. Д. Козочкина. Москва: Зерцало, 1999. 352 с.
4. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. № 985-XV (с изменениями, внесенными в соответствии с законом Республики Молдовы № 56 от 04.04.2014 г.). URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=340785 (дата звернення: 16.12.2018).
5. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. и вступ. ст. А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой; пер. с латвийского А.И. Лукашова. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 313 с.
6. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. ст. докт. юрид. наук, проф. С. В. Милюкова; предисл. Генерального прокурора Австрии, доктора Эрнста Ойгена Фабрици; пер. с нем. Л.С. Вихровой. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 352 с.
7. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / науч. ред., вступ. ст. вице-президента Восточно-Европейского отделения Международной академии наук Республики Сан-Марино, проф. Московского ин-та МВД РФ, докт. юрид. наук С.В. Максимова; пер. с итальянского В.Г. Максимова. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. 253 с.
8. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А.В. Серебrenниковой. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. 350 с.
9. Уголовный кодекс Эстонской Республики / науч. ред. и пер. с эст. В.В. Запелалова. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 262 с.
10. Об условно-досрочном освобождении: Рекомендация N Rec (2003) 22 Комитета министров Совета Европы государствам-членам от 24.09.2003 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_665 (дата звернення: 16.12.2018).
11. Журова І.І. Виконання органами і установами Державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 227 с.
12. Богатирьова О.І., Журова І.І., Лісіцков О.В. Інститут звільнення від відбування покарання у законодавстві України: навч. посіб. / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. Київ: ВД «Дакор», 2014. 214 с.